

EPIKTETUSÇU EĞİTİMDE ERDEMLİ İNSAN

Ash YAZICI*

Stoalılar iyiliği ve mükemmelliği bilge kişiye atfederek sadece bilge kişinin mutlu ve erdemli olabileceğini iddia etmişlerdir. Hatta bazı stoalılar bilge kişinin varolabilirliğini kanatlı bir atın varolabilirliğiyle kıyaslayarak, kanatlı bir at ne kadar olanaksızsa bilge kişinin varolması da o denli olanaksızdır görüşünü savunurlar. Bu düşünceden yola çıkarsak Stoalılara göre bilge kişinin, yani iyi ve erdemli insanın var olmadığını veya olamayacağını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Ancak, Stoa okulunun son dönem temsilcilerinden Epiktetus, Stoa okulunun bu iddiasına karşılık, sıradan insanın da uygun bir eğitimle mutlu ve erdemli olabileceğini söyler. Epiktetus'a göre mutlu ve erdemli insan özellikle üç alanda eğitilmiş insandır¹. Mutlu ve erdemli insan (1) tutkularını kontrol etmeyi öğrenmiş, (2) hayattaki seçimlerini ve retlerini ödevlerine uygun olarak yapmayı bilen, (3) karşılaştığı olaylar hakkında acele karar vermemek için usa vurma kabiliyetini geliştirmiş insandır. Aslında tutkuların kontrolü, seçimlerin ödevine uygun yapılması ve usa vurma kabiliyetinin geliştirilmesi tamamıyla Stoalıların felsefeyi üç ana başlık altında ele almalarının sonucudur. Epiktetus'un ısrar ettiği eğitimin üç temel bölümden oluşması gerektiği fikri Stoalıların felsefeyi sistemli olarak üç ana bölüme ayırmasına benzerse de tamamen Epiktetus'a aittir ve mutlu ve özgür bir insan olmak için insanın geçmesi gereken eğitim basamaklarını anlatır. Bu üç bölüm incelendiğinde Epiktetus eğitiminin dört temel özelliği ortaya çıkar; bunlar, moral, akılcı, sosyal ve bireyseli özelliklerdir. Felsefe tarihinde Epiktetuscu eğitimin moral yönünün yeterince vurgulanmış olmasına karşın, bildiğim kadarıyla, onun diğer üç özelliği, yani akılcı, sosyal, ve bireyseli özellikleri ihmal edilmiştir. Bu yazıda Epiktetus'un eğitim anlayışının genel özelliklerini sıralayarak sıradan insanın Erdemli İnsan olmasını sağlayacak temel ilkelere bir açılımını vermeye çalışacağım.

Epiktetus eğitiminin temel amacı özgür ve erdemli insanı, yani doğaya uygun yaşayan insanı yetiştirmeyi amaçlar. Doğaya uygun yaşamak Stoa felsefesinin temel ilkesidir. Epiktetus Stoalılar gibi "Doğa" kavramını geniş anlamda hem bireysel insan doğasına hem de evrensel doğaya göndermede bulunacak şekilde kullanmıştır. Epiktetus'a göre özgür ve erdemli insan öncelikle doğru bir şekilde, yani doğasına uygun olarak ar-

* ODTÜ Felsefe Bölümü

¹ Bakınız *The Discourses*, III, ss.21-3

zulamayı öğrenmiş insandır. Nasıl doğru şekilde arzulanır? Yoğun duygularımızı kontrol altına almayı öğrendiğimizde doğru şekilde arzularız. Epiktetus, *Konuşmalar*'da, insanın mutluluğunu ve iç huzurunu tehdit eden şeyin bir arzunun nesnesine sahip olamasından veya bir tiksintinin nesnesinden kaçınmamasından kaynaklandığını söyleyerek arzu ve tiksinti gibi yoğun duyguların insanın akla uygun yaşamasını engellediğini belirtir.²

Bu noktada Epiktetus - genel olarak Stoa- felsefesine yöneltilecek eleştiri şudur: Eğer Epiktetuscu eğitim ve Stoa felsefesi duyguların kontrolüne öncelik veriyorsa, her ikisinin de hedeflediği insan tamamen akılcı ama duygusuz insan olarak karşımıza çıkar. Eğer bu eleştiri doğruysa Epiktetuscu eğitim ve Stoa felsefesi erdemli ve özgür insanda duyguların tamamen ortadan kaldırılmasından başka bir şey önermez. Kısaca erdemli insan tamamen duygusuz insandır. Ancak Epiktetuscu eğitim duyguların ne kısmen ne de tamamen ortadan kaldırılmasından bahseder. Sadece duyguların bir özelliğine dikkat çeker. Duyguların, kafa karışıklıklarına, kıskançlıklara, çekişmelere ve dolayısıyla mutsuzluğa ve iç huzurun bozulmasına neden olduğundan bahseder. Epiktetus'un niyeti duyguların bu bozucu etkisine karşı bağışıklığı olan güvenilir ahlaki yargılar kümesini belirlemektir.

Bu ahlaki yargılar kümesini bulmak için Epiktetus'un sorduğu ilk soru şudur: Herhangi bir engelleme olmadan arzunun nesnesine nasıl ulaşılır? Arzunun nesnesine ancak ve ancak kendi kontrolümüzde olan şeylerin gerçek doğasını öğrenerek özgürce ulaşabiliriz. Kontrolümüz altında olan şeyler sadece bizim kendi yapıp etmelerimiz olduğundan Epiktetuscu eğitim sadece kendi yapıp etmelerimize odaklanmamız gerektiğini söyler.³ Kontrolümüz altında olanı nasıl öğreniriz? Bu öğrenme arzulamada doğru hareket etmemizi nasıl etkiler?

Epiktetus'un arzuları ele alışı düşünülecek olursa Epiktetus'un teorisinin doğrudan Stoa moral psikolojisinin genel ilkelerinden çıktığını söyleyebiliriz. Stoalıların moral psikolojisinin temel argümanı şudur: Tutkular yargılardır, akıl yürütme yetisinin yanlış yargılarıdır. Tutkular doğaları gereği dışarıda olana ve kişinin başına gelen şeylere yönelmiştir. Yunanca'da tutku kelimesi için *pathos* terimi kullanılır ve bu terim "birisine veya bir şeye olan" anlamına gelir. *Pathos*, birisinin başına gelen felaket, kötü talihtir. Stoalıların "arzuların terapisi" düşüncesi ve Epiktetus'un "katlan ve dayan" ilkesi akıl yürütme kapasitesini güçlendirerek yanlış yargılarımızı doğrularıyla değiştirmek görüşünü ifade eder. Epiktetus insanın mutluluğunu ve iç huzurunu bozanın "şeylerin kendileri" değil ancak insanların "şeyler üstüne yargıları" olduğunu söyler.⁴

Epiktetus'a göre eğitilmiş, yani erdemli insan, başına bir felaket geldiğinde nereye

² Bakınız *The Discourses*, III, s.23.

³ Bakınız *Encheiridion*, s.483.

⁴ Bakınız *Encheiridion*, ss. 487-9.

bakması gerektiğini bilen kişidir, felaketin nedenini dışarıdaki şeylerde aramayan fakat bu nedeni kendinde arayan kişi. Bu kişi, başına bir felaket geldiğinde dışarıdaki şeylerden çok kendi yargılarına bakmayı bilen ve bunu her durumda alışkanlık haline getirendir. Bu alışkanlık sayesinde bir kişinin yargıları ve o kişiyi kişi yapan edimleri arasında uygunluk olur.

Epiktetus'un insanların kendi yargılarına bakmaları gerektiği ilkesi sanki her şeyin insanların yargıları tarafından belirlendiği düşüncesini çağrıştırmalı ve Epiktetus ahlakının "ben merkezli" bir ahlak olduğunu düşündürebilir. Ancak böyle bir eleştiri Epiktetusçu eğitimin insanın ödevlerini de göz önüne alan bir eğitim olduğu düşünüldüğünde yersizdir. Uygun bir eğitim yalnızca yargılara göre belirlenen değil, insanın dış dünya ile olan ilişkisini göz önüne alan, insanın içinde yaşadığı toplumdaki ilişkilere ve ödevlere önem veren bir eğitimidir.⁵

Epiktetus iki çeşit ödevden bahseder, doğal ve kazanılmış ödevler. Doğal ödevler her insanın kendisi için yerine getireceği ödevlerdir. Epiktetus eğitiminde "Ben bir insanım" önermesi en temel önermedir ve doğal ödevlerin yerine getirilmesi bu önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koyar. Epiktetus için fiziksel ve biyolojik yapı bir insanın insan olduğunu söylemek için yeterli değildir. "Ne burun, ne de gözler birinin insanoğlu olduğunu kanıtlamaya yetmez" der Epiktetus. İnsan olmak için iki önemli doğal ödevi yerine getirmek gerekir.

- 1) Akıl yürütme kapasitesini kullanmak ve geliştirmek.
- 2) Kendine saygı duygusuna sahip olmak.

İnsan olmak için yargılarımız olması gerekir.⁶ Çünkü insan olmak demek, akıl yürütme kapasitesini kullanarak kontrolümüz altında olanla kontrolümüz altında olmayana onamak veya ret etmek demektir. Kontrolümüz altındakiler sadece kendi yapıp etmelerimizdir, düşünmek, hissetmek gibi. Kontrolümüz altında olmayanlar ise doğada belli bir düzen içinde olan bitenlerdir. Yağmurun yağması, insanların doğması veya ölmesi gibi. Akıl yürütme kapasitemizi kullanarak kontrolümüz altında olan ve olmayana onamak veya ret etmek yargıda bulunmaktan başka bir şey değildir. Fakat Epiktetus'a göre, insan olmak için yargılara sahip olmak yeterli bir durum değildir. Yani, akıl yürütme yetisine sahip olmak insan olmanın gerekli koşuludur ancak yeterli koşulu değildir. İnsan olmanın diğer bir koşulu da kendine saygıdır. Eğer bu doğruysa Epiktetus'a yöneltebilecek en doğru soru akıl yürütme yetisine sahip olmakla kendine saygı arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği sorusudur.

Epiktetus'a göre bir insanın uğraşı aklını kullanmaktan başka bir şey olmamalıdır.⁷ İnsanın öncelikli ödevi kendisini aklına, daha doğrusu doğru akıl yürütme yetisine zarar verebilecek tüm durumlardan kendisini uzak tutmak olmalıdır. Bu çeşit durumlardan

⁵ Bakınız *The Discourses*, III, s.29.

⁶ Bakınız *The Discourses* IV, s.339.

⁷ Bakınız *The Discourses*, II, s.269.

uzak durmak için sadece kendi kontrolünde olanları onamalı veya ret etmelidir. Örneğin, ölüm kendisinin kontrolünde olan bir şey değildir. Ölüm üstüne herhangi bir onamada bulunmak iç huzuru ve mutluluğu bozacak yanlış yargıları, yani duyguları ortaya çıkarılmaktan başka bir şey getirmez. İnsan ölüm gibi kendi kontrolü altında olmayan şeylere karşı tarafsız bir tutum takınmalı onlar üstüne yargıda bulunmamalıdır. Kontrolümüz altında olmayanlara karşı tarafsız bir tutum takınmak, yani onları ahlaki değerler alanının içine sokmamak, insanın kendisine karşı saygısını kazanmasının tek yoludur. Kendine saygı kavramının Epiktetus'un felsefesinde önemli bir yeri vardır. Epiktetus'a göre, sadece kendine saygısı olan insan kendi kontrolünde olanı arzuluyarak doğasına uygun davranabilir ve böylece akla uygun hareket etmiş olur.

Kazanılmış ödevlere gelince, Epiktetus *Konuşmalar*'da kazanılmış ödevler üstüne görüşlerini anlatırken muğlak bir dil kullanmıştır. Ancak onun bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade edebiliriz. Kazanılmış ödevler insanların sosyal ilişkileri tarafından belirlenen ve değerlendirilen ödevlerdir, yani toplumsal yaşamda yerine getirilmesi gereken ödevlerdir. Epiktetus, örneğin, evlilik hakkında fikirlerini belirtirken eşlerden her birinin çocuklara ve birbirlerine karşı yerine getirmesi gereken ödevlerin önemsizliğinden söz ediyormuş gibi görünür. Çünkü Epiktetus'a göre bu tür ödevler ilk bakışta insanın sıkıntılardan özgür olmasını engeller. Fakat *Konuşmalar*'ın tümü okuduğunda Epiktetus'un aile yaşamındaki ödevlerin ihmali önermediğini görürüz. Tam tersine, bu tür ödevlerin yerine getirilmesinde dikkatli olunması gerektiğini önerir. Örneğin bir anne veya babanın çocuğuna bakması ve onu sevmesinin gerekliliğinden bahseder. Fakat anne veya baba çocuğunu öperken veya okşarken sürekli olarak çocuğun yaşamının kendi kontrolü altında olmadığını, çocuğunun yarın ölebileceğini kendine hatırlatmalıdır. Bu hatırlatmayı yaptığı sürece çocuğa karşı duyulan duygular yanlış yargılar yani tutkular halinden çıkarak doğru ve akılcı yargılar haline gelerek kaygı gibi özgürlüğü kısıtlayan bir durumun ortaya çıkmasını engelleyecektir.

Konuşmalar'dan öğrendiğimize göre, Epikürçüler, evlenilmemesi, çocuk sahibi olunmaması ve vatandaşlık görevlerinin yerine getirilmemesini savunurlar.⁸ Epiktetus'un Kiniklere olan hayranlığı ve onları gerçek Stoalılar olarak gördüğü düşünülecek olursa, ki Kinikler Epikürçülerle ilk bakışta aynı düşünceleri savunurlar, Epiktetus'un da aynı fikirleri paylaştığı beklenebilir. Ancak, Epiktetus şu eleştiriyi getirir: Epikürçü doktrin devleti ortadan kaldıracı ve aileyi yıkıcı bir doktrin olduğunu söyler ve bu yüzden de davranış ilkeleriyle tutarlı olmadığını ileri sürer. İnsanın düzene ve kurallara sahip bir toplumda yaşaması kaçınılmaz bir olgudur ve bu nedenle insanın temel ödevi bu toplum içerisindeki rollerini yerine getirmek olmalıdır. Epiktetus toplum içerisindeki rollerin Epikürçü bir bakış açısıyla yerine getirilemeyeceğini, bu nedenle kazanılmış ödevlerin davranış ilkeleriyle tutarlı olacak şekilde yerine getirilmesinde insanlara yardımcı olacak yeni doktrinlerin geliştirilmesi gerektiğini savunur.

⁸ Bakınız *The Discourses*, III, s.55.

Görüldüğü gibi Epiktetus eğitiminin moral özelliği öncelikle “kontrolümüz altında olan” ile “kontrolümüz altında olmayan” arasında bir ayrım çizer. “Kontrolümüz altında olmayan”lar ahlaki yargılardan ve değerlendirmelerden bağımsızdırlar. İnsanın doğasına aykırı olan ve “kontrolü altında olmayan” üstüne yargılarda bulunması doğasını tahrip ederek tutkuların (yanlış yargıların) ortaya çıkmasına neden olur. İnsanın sadece kontrolü altında olanları onayarak veya ret ederek akılcı bir yaşam sürmesi böylece tutkuların esiri olmaktan kurtulması erdemli insan olma yolunda atacağı ilk adımdır.

Epiktetus eğitiminin ikinci özelliğine gelecek olursak temel iddianın şu olduğunu görürüz: İnsanlar akıl yürütme yetilerini geliştirdikleri sürece iyi ve mükemmel dolayısıyla erdemli olurlar. Bu görüş, Stoa okulunun da temel iddiasıdır. Erdeme ulaşmak için akıl yürütme yetisini geliştirmek ve zenginleştirmek gerekir. Stoacılar bunun için gerekli olan aracın mantuk olduğunu söylemiş ve belki de bu yüzden felsefenin diğer bölümleri arasında mantığa öncelik tanımışlardır. Ancak Epiktetus bir yandan, diğer Stoacılar gibi, mantığın akıl yürütme yetisinin geliştirilmesinde gerekli bir araç olduğunu savunurken diğer taraftan mantığın felsefecilerin işi olmadığını söyler⁹. Bu düşüncesiyle Epiktetus, dönemin egemen mantık eğitimini eleştirmektedir. Epiktetus mantık bilimine karşı değildir, ancak çağdaşlarının yaptığı gibi, sadece mantık çalışmasına odaklanarak felsefede iki önemli alanın ihmal edilmesini yanlış bulur. Bu iki alan, tutkuların iyileştirilmesi, yani tutkuların yanlış yargılar halinden doğru ve akılcı yargılar haline dönüştürülmesi üstüne çalışmaları ve ödevler üstüne çalışmaları kapsar. Epiktetus’a göre, felsefi bir eğitimde sadece mantık eğitimiyle yetinmek yetersiz bir eğitimidir. Çünkü, akıl yürütmeyi geliştirecek, iyiyi ve mükemmelliği, dolayısıyla erdemi getirecek olan eğitim yukarıda belirttiğim üç alanı da kapsayan bir eğitimidir. Anlaşılan Epiktetus’un çağdaşları bunu unutmışlardır. Epiktetus’un çağdaşlarına yönelttiği temel eleştiri eğitim anlayışının temelde kitap-öğrenimine dayanıyor olmasından yada sadece daha önce ispatlanmış teoremlerin teorik ispatlarının tekrarına dayanmasından kaynaklanıyor. Epiktetus’a göre, hem felsefe öğretmenleri, hem de felsefe öğrencileri ya felsefecilerin ne söylediklerini öğreniyorlar yada teorilerin daha önce nasıl ispatlandığına odaklanıyorlar. Yani, sadece A felsefeci şunu-şunu demiş ve B felsefecisi şunu-şunu şu şekilde ispatlamış şeklinde bir öğrenim gerçekleşiyor. Kuşkusuz Epiktetus eğitimde kitap okunmasına ve teorik çalışmaya karşı değil. Onun temel tezi teorinin pratikle birlikte gitmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Akıl yürütmenin, ancak pratikle mükemmelleştirilmesinden erdemin doğacağına inanmaktadır.

Epiktetus felsefe öğretmeninin ders verdiği sınıfın bir hastahane olduğunu söyler¹⁰. Bu sınıfta öğrenebilecek en önemli şey insanın bir bütün olarak rasyonel, duygusal ve sosyal yönleriyle doğaya uygun hareket etmeyi kavramasıdır. Bir felsefe öğretmeni ola-

⁹ Bakınız Barnes (1997).

¹⁰ Bakınız *The Discourses*, III, s.181.

rak Epiktetus'un öğrencilerinden talep ettiği ilk şey kendilerine kim olduklarını sormalardır. Bu talep Sokratik ilkenin yani "kendini bil" ilkesinin Epiktetuscu versiyonundan başka bir şey değildir. Epiktetus öğrencilerine "kim olduklarını" sorgulatarak öğrencilerinin "kim oldukları" ve "kim olmak istedikleri" arasında bir ayırım yaptırır ve böylece "kim olmaları gerektiğini" anlamalarını sağlamaya çalışır. Örneğin, sınıfına saçları güzelce taranmış ve itina ile giyinmiş bir erkek öğrenci girdiğinde, Epiktetus ona bir insanı güzel yapanın ne olup olmadığına ilişkin fikrini sorar ve öğrencinin karşılık vermesini beklemeden kendi sorusunu şu şekilde yanıtlar: Kişi, gerçek mükemmelliğe doğası yoluyla ulaştığında güzeldir. Kişi dış görünüşünü güzelleştirerek değil, kendisini insan yapan mükemmelliğini güzelleştirerek güzel olabilir. Bu örnekte Epiktetus iki çeşit edim arasında ayırım yapar. (1) İnsanın doğasını keşfetmesine yardımcı olan ve (2) olmayan edimler. Kendini dış görünüm yoluyla güzelleştirme ikinci tip edimler arasındadır. Bu açıdan bakıldığında Epiktetus felsefesi insanın doğasını keşfetmeye yardımcı olan edimlere odaklanmıştır. Bu anlamda Epiktetus eğitiminin amacı bu edimleri insanlarda alışkanlık haline getirmeyi amaçlar ve insan edimleri için iki ölçüt belirler. Bunlardan birincisi

"İnsan olarak insan gibi hareket et,"

ölçüsüdür. Daha önce değindiğim gibi Epiktetus eğitiminin insanlardan temel talebi ne olduklarının bilgisini edinmeleridir. Aristoteles insanı "akıllı bir hayvan" olarak tanımlamıştı. Epiktetus'un insan tanımı Aristoteles'ininkiyle uygunluk içersindedir. Epiktetus'a göre "İnsan olarak insan gibi hareket etmeli." Bu "insan olarak insan gibi akıllı hareket et" anlamına gelir. Buna göre, Epiktetus'ta akıl, insan olarak insan gibi hareket etmenin evrensel ölçütüdür.

Diğer ölçüt, ki ben bunu bireysel ölçüt diye adlandırıyorum, şudur:

"Birey olarak öyle bir şekilde hareket et ki, [senin] hareketlerin sosyal statülerin ve moral karakterinle tutarlı olsun."

Bu ölçütü anlayabilmek için sosyal statüler başlığı altında yapılan ayırımı hatırlamamız gerekir, yani verilen ve kazanılan statüler arasındaki ayırımı. Bilindiği gibi verilen statüler cinsiyet, yaş, etnik köken vb. gibi kişinin kontrolünde olmayan statülerdir. Kazanılmış statüler ise kişinin kontrolü altında olan statüleri ifade eder, öğretmenlik, marangozluk, ahçılık gibi. Kısaca, kazanılmış sosyal statüler kişinin seçimlerine bağlıyken verilmiş sosyal statüler kişinin seçimlerine bağlı değildir. Epiktetus eğitimi kontrolümüz altında olanla olamayan arasında ayırım yapmamız gerektiğini vurgularken, dolaylı olarak kazanılmış sosyal statüler ve verilmiş sosyal statüler arasındaki ayırım yapmamız gerektiğini vurgular. Sınıfına abartılı bir şekilde giyinip gelen erkek öğrenciyle arasında geçen tartışmaya dönersek tartışmanın sonunda Epiktetus'un öğrencisine "Kadın mısın yoksa erkek misin? sorusunu sorduğunu, bu soruyu "Erkeksen erkek gibi süslen, kadın gibi değil" ifadesiyle bitirdiğini görürüz. Epiktetus erkek olmakla neyi kastettiğini açıklamasa da şu açıktır ki öğrencisinden verilmiş sosyal statüsüne uygun sosyal rolü yerine

getirmesini talep etmektedir. Fakat şu da açıktır ki, rollerin yerine getirilmesi toplumdaki topluma değişebilir. Örneğin, İskoçlarda olduğu gibi, bir toplumda erkeklerin etek giymesine geleneksel olarak izin verilirken, diğerinde bu yadırganabilir. Verilmiş statülerle ilgili roller toplum tarafından belirlendiğinden bizden beklenen rolleri yerine getirmek için içinde yaşadığımız toplumun normlarına bakmamız gerektir.

Konuşmalar'da Epiktetus yaşamı Olimpiyat oyunlarına, insanları da olimpiyatlara katılan sporculara benzetir. Nasıl olimpiyat oyunlarında her oyuncunun katılacağı kategori belliyse yaşamda da insanın yeri bellidir. Bu düşünce tamamen Stoa belirlenimciliğine dayanır. Yaşamın kuralları ve yasaları Evrensel Doğa veya Tanrı tarafından belirlenmiştir. Bu açıdan insanın yapması gereken ilk şey bu kuralların ve yasaların akışı içinde kendi yerinin ve işinin ne olduğunu düşünmek, yetisinin ne olduğunu bulmak ve bu yetiyle birlikte yaşamda başına gelene katlanıp dayanmaktır.

Olimpiyat oyunları benzetmesine dönecek olursak, Epiktetus olimpiyatlarda güreşçi olmak isteyen bir kişinin öncelikle güreşçi olmak için gerekli olan doğal yetilere sahip olması gerektiğini savunur, örneğin dayanıklı omuzlar gibi. Dayanıklı omuzlara sahip olmak kişiyi diğer insanlardan farklı kılan bireysel bir farklılıktır. Epiktetus eğitimine göre bireysel farklılıklar kazanılmış sosyal statülerin sağlanmasında önemli bir yere sahiptirler. Epiktetus'a göre uygun bir eğitim bireysel farklılıklara odaklanan ve kişilerin kendi doğal yetilerini gerçekleştirmesine olanak veren bir eğitimidir.

Sonuç olarak, insan edimleri için Epiktetuscu eğitimin bireyselci yönünü kazanılmış sosyal statüler bakımından ele aldığımızda eğitimin sosyal karakteri kaçınılmaz gibi görünüyor. Malesef Epiktetus sosyal rollerin kazanılmış sosyal statülerle ilişkisini tam olarak açıklamadığından burada Epiktetuscu eğitimin sosyal karakteri üstüne daha fazla bir şey söyleyemiyoruz. Ancak açık olan şu ki, Epiktetus kazanılmış sosyal statülerde eğitimin bireyselci yönünün önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Epiktetuscu eğitimin genel çerçevesini vermeye çalıştığım bu yazıyı şöyle sonlandırabiliriz. Epiktetuscu eğitimin dört temel özelliği birbirinden ayrı gözükse de tümü için ortak olan bir özelliğin olduğunu görüyoruz: Ne tür bir eğitim amaçlıysak amaçlayalım -bireyselci, sosyal veya akılcı- uygun bir eğitim almaya ahlaki olarak sorumluyuz. Epiktetus alınması gereken bu eğitimin hem akılcı ve bireyselci, hem de moral ve sosyal olması gerektiğinde ısrar eder. Ancak bu yolla bütüncü bir eğitim sıradan insana bireysel farklılıklarını doğasına uygun bir şekilde gerçekleştirme olanağı sağlar. Böyle bir eğitim ancak sıradan insanın erdemli insan olması için gerekli ortamı ve ilkeleri verir.

KAYNAKÇA

- Epictetus (1995) *Epictetus: The Discourses As Reported By Arrian, The Manual, And Fragments*, Trans. W. A. Oldfather, 2 Cilt, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard UP.
- Inwood, B., and Gerson L. P. (1997) *Hellenistic Philosophy: Introductory Readings*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Long, A. A., and D. Sedley. (1997) *The Hellenistic Philosophers: Volume 1 Translations of the Principal Sources With Philosophical Commentary*, Cilt 1, Cambridge: Cambridge UP.
- Barnes J. (1997) *Logic And The Imperial Stoa*. Leiden, New York, Köln: Brill.